

Տարեկան դիմը 10 բուր, կէս տարեկանը 6 բուր:
Առանձին համարները 5 կոպէկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմյուրյն հարադրատան մէջ:

Ստամբուլում գրվում են ուղղակի
Tiflis. Pechakia «Mamak»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի եւ տոն օրերէն):

Ցայտարարութիւնը ընդունվում է ամեն լիցուով:

Ցայտարարութիւնների համար, զմարտմ է հ.
խմբագրատնիքը բացին 2 կոպէկով:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ խմբագրին, Ներքին լուրեր — ԱՐՏԱՐԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ, Աւար-Ունգարիա, Ֆրանսիա, Անգլիա, Նամակ Թիֆլիսից — ՀԵՐՈՒԹԻՆԵՐ — ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ — ԲԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ, Նամակ Թիֆլիսից:

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 27 հոկտեմբերի

«Մշակ» լրագրի 196 համարում կարգադրի պ. բժիշկ Առաքելովի նամակը, որով նա ապացուցանում է թէ որչափ փնտաւար ազդեցութիւն է ունենում յայտնի սերունդի վրա, երբ վաղօրօք, հասակ չառած մատաղ օրերը իրենց զարթոյցում ամուսնացնում են չափաւոր 35 տարեկան երկաթակազմ տղամարդերի հետ: Այս վրա յարգելի պարոնը աւելացնում է, որ Ղարաբաղում ծնողները իրանց աղջիկներին բռնութեամբ 13 տարեկան հասակում, որոնցից մի երկու տարի էլ չարութեամբ աւելացնում են, ուրեմն 11 տարեկան ժամանակը, տալիս են մարդի իրանց գլխիցը շուտ ռազ անելու համար, իսկ վայրենի ամուսինը աշխատում է, որքան կարելի է քնքրել հասակի մատաղահաս խաղալիք գտնէ իր անասնական կրքերի համար:

Չը ցոյց տալով մինչև անգամ բացառութիւնները, պարոնը ասում է, որ այդ ակտը ընդհանրացել է Ղարաբաղում, և վերջի վերջոյ զարթոյցները դուրս է բերում մի այնպիսի վայրենի ու բարբարոս ժողովուրդ, որ ճշմարիտ ասած մինչև օրս չեմ հանդիպած: Այդ ծայրայեղութեամբ ի նամակը շատ վատ ազդեցութիւն ունեցաւ ինձ վրա, առաւել եւս որ դա մի երիտասարդ բժիշկի, ուրիշ խօսքով ասած՝ ուսումնականի գրի ծնունդ էր:

ԲԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԹԻՖԻԼԻՍԻՆ

Կ. ՊՅՈՒՄ, 22 հոկտեմբերի

Երէկ ոչ առաջի օրը, որ կիրակի օր էր, պատահեց անցնել զարմաւ խաւարի կողմերը, մի նորակի եւրոպացի թղթակից խնդրեց ընկերակցել պատրիարքի մօտ, պարտաւորութիւն համարեց այդ օրը զոհել նրան: Հանգիստ և խաղաղ եղանակով մակոյկի նստեցինք Պերայի տակ, կաթն-փաշա ասված նաւամատոյցի վրա ու ցոյց տուինք թիաթարին խաւարի ուղղութիւնը: Ոսկեղջիւրի երկու եղբորն էլ յայտնաբերեցինք: Բնութագրու ուշքը, լայն ինչ գեղեցիկ զրահաւորներ են: Բացակայում էր անդադար հարցաւորներ: Որչափ գիտէի բացատրում էի, ուր ասելով, սա ծովային նախարարութիւն է, ուր տեղի ունեցաւ պատերազմից առաջ եւրոպական զենայանաւորութիւնը, սա էլ, որ կերեայ այստեղից պաշտի մօտ հեռաւորութեամբ, որ միայն մեր աչքին մօտ կերեայ, դա Գալաթայի աշտարակն է: Երբ լինում է գէնուէզցոյ ձեռքով և որի մէջ պաշտպանվեց վերջին յունաց թագաւոր Կոնստանտինը, սա էլ, որ կը բարձրանայ այսպիսի չեղել կերպով մեր ձախ կողմը, սա էլ յունաց աստղաբանական գիտարանն է, որ չինված է աստղաբանական հաշուով (Ֆանար) կոչվող թաղի մէջ: և այլն, վերջապէս կանգնեցինք խաւարի նաւամատոյցի կտրին:— «Ո՛ր, ինչ ազգաւ թող է դուրս թաւ եւրոպացու, բերանից— Սա է այն հռչակաւոր մարդու ծնած և բնակ-

Վուք, պ. խմբագրի, անշուշտ ծանօթ էք զարթոյցներին: Նրանցից շատերը բնակում են Թիֆլիսում և պարագլուում են: Վաճառականութեամբ, արքունի ծառայութեան մէջ, վարժապետութեամբ, բժշկականութեամբ և կան եւս ուսանողներ, որոնք սովորում են տեղոյս գիմնազիաներում: Դրանք, պէտք է ասած, քաջաւոր լիցուածքի մարդիք են, մի և նոյն ժամանակ ընդունակ և աշխատող: Դրա համար մենք պարտական ենք մեր ծնողներին, մանաւանդ մայրերին, որոնք երբէք չեն թող տալ, որ իրանց նորածին մանկան համար ծծայր վարձեն: Եթէ կարծիք և առողջ օգու մտնողված երեխայից, յառաջանում է առողջ և ընդունակ սերունդ, իմ կարծիքով միայնակ մի երկրի է մնացել ամբողջ Հայաստանում, որի բնակիչները առողջակազմ են, բարձրահասակ և միմեանց նման: Այդ իրողութեան մենք պարտական ենք այն բարեխաղ պայմաններին, որոնց մէջ ամուսնանում են Ղարաբաղում: (Նա պայմանները: 1) զարթոյցի տղամարդը ըստ մեծի մասամբ պրոսակվում է մինչև 25 տարեկան հասակը առնելը, 2) ամուսնանում է մի այնպիսի օրիորդի հետ, որ 15—18 տարեկան է և 3) նորածին մանկան միշտ ծիծ է տալի իր հարազատ մայրը, ուրեմն հէնց այդ պայմաններն են, որք արտաբերում են մի առողջ և ընդունակ սերունդ: Շատ պարզ բան է՝ մի 11 տարեկան կնամարդ զուակ ծնելուց յետոյ, չէ կարող կաթ ունենալ և երբ նա ամուսնացած է մի 35 տարեկան աղամարդի հետ և այդքան մեծ զանազանութիւնը հասակների մէջ, մեծ ազդեցութիւն պիտի ունենայ զաւակների հիւանդոտ լինելու վրա, ուրեմն այդ հիւանդոտ երեխան, որ զուրկ է մայրական կաթից Բնուլ է մեծանում, քանի որ այնտեղ ծծայր վարձել սովորութիւն չէ և եթէ ցանկանան էլ վարձելու, նրանց ճարելը անկարելի է, ուրեմն շատ բնական է, որ նոր սերունդը կամ պիտի փշանայ և կամ եթէ մայրը ունենայ շու-

վող տեղը, որի մօտ կերթանք: ասեցի խուլ ձայնով, էլ չը կարողանալով զսպել մաղձս Կ. Պյուսի հարուստ հայերի անպիտանութեան վրա:

Պատրիարքի բնակարան տանող փողոցները այնչափ ոլոր մոլոր, նեղ և ծուռ ու մուռ էին, որ սխալվելով ինքներս էլ սկսեցինք մոլորվել: վերջապէս հայոց եկեղեցին նշանակէտ ընտրելով, սկսեցինք բարձրանալ, առաջներս դուրս եկաւ յանկարծ մայրապետ Սրբուհի Գալֆայան, որը Կ. Պյուսի ամբողջ երկու հարկեր յիսուն հազար հայ բնակիչների մէջ իր հիմնած միակ որբանոցի հսկողն է և խնամողը: այդ արի հայ բարեբարունու պատկերը տպւած էր, կարծեմ զհարոս Հայաստանի վերջընթիր համարի մէջ:— «Հա՛ւ ձեռքս ընկաք» ասեց բազմախոստ հայ բարեբարունին ու առանց դէս ու դէնի բռնեց տարաւ մեզ իր հռչակաւոր որբանոցը, որը տեսնելու փափաղը վաղէն արդէն ունէի:— «Սա է պատրիարքարանը հարցրեց ապա Ֆրանսիացին:— «C'est un orphelinat» նկատեցի: Նա խոյն հասկացաւ, որ սա ճանապարհի մոլորութեան մի չը նախատեսած հաճելի դէպք է իր հետաքրքրութեան համար, մտնորոյ շատ ուրախացաւ: Հիմա գտնեք մեր տեսածին:

Որբանոցը հիմնողը և մօտ տասն ու հինգ տարի խնամողը, ինչպէս ասեցի, մայրապետ Սրբուհի Գալֆայանն է, որը լինելով մի շատ լաւ ընտանիքի աղջիկ և բնութիւնից շատ անուանի գեղեցկութեամբ զարդարված, իր ամուսնութեամբ տարիքի մէջ պատահում է մի խառնկրօն և մեծ պաշտօնների համար կոչված մարդուն, որի առաքելական գիւթի խօսքը փոխում է հայ լիւթի փափուկ սիրտը և նուրբէն է տալիս նորան մի բարեպաշտ ու մարդասէր գործունէութեան: Այդ մարդը լինում է նա, որը կոչված է լինում նախախնամութիւնից հայ աղիկ կեանքը նորոգելու և ապագան վերականգնելու

տեղ քիչ կաթ և նորանով կերակրէ երեխային, այս վերջինս պիտի լինի հիւանդոտ, բայց ամենքը կարող են հաստատել, որ Ղարաբաղի մանուկները շատ առողջ են և հիւանդոտ երեխաների թիւը այնտեղ շատ քիչ է:

Այս իմ բոլոր ասածներից կարելի է եզրափակել, որ Ղարաբաղում ամուսնանալը չէ լինում այն պայմանների մէջ ինչպէս ապացուցանում է բժ. Առաքելովը:

Այս ասելով եւս բոլորովին չը պիտի ուրաւանամ, որ երբէք Ղարաբաղում 13 տարեկան աղջիկներ մարդու չեն տալի: պատահում է, բայց դրանք բացառութիւն են կազմում: Օրինակի համար ես յիշում եմ, որ մի 13 տարեկան օրիորդ Թառնամանց պսակվեց Կ-ցի հետ, մի գիւղացի երիտասարդ Տէր. Ղուկասեանց պսակվեց մի Նաճառեանց օրիորդի հետ, որը 12 տարեկան էր: Այսպէս օրինակներ պատահում են ամեն տեղ: անցեալ տարի Թիֆլիսում մի երիտասարդ Գանիէլէկեանց պսակվեց Թիաթիլեանց օրիորդի հետ, որ միայն 12 տարեկան էր:

Գալով այն բարբարոսութեան ու վայրենութեան վրա, որոնց առաջանում մկրտել է պ. բժիշկը ամբողջ զարթոյցներին, ընտանեկան կեանքի վերաբերութեամբ, եւ ճշմարիտ ասած ցաւում եմ ոչ թէ զարթոյցների անկարգութեանց վրա, որոնց բոլորովին ընդունակ չեմ համարում այդ տեսակ կեղտոտութեան, այլ ցաւում եմ, որ մի մարդ, լինելով մի քանի անձինքներից անբաւական, նա ընդհանուրին ըսկսում է ցնխոտել չառաջ բերելով ոչ մի ապացոյց...

Ղարաբաղցիների մէջ կան ինչպէս վերեւ ասացի, վաճառականներ, աշակերտներ, ծառայողներ, արուեստասիրներ և վերջապէս ուսումնականներ, որոնք ընտանեկան կեանքի նշանակութիւնը պ. բժիշկից պակաս չեն հասկանում և որոնք վայելում են այդ կեանքի քաջութիւնը ու սէրը, բայց առանց ամենայն քննութեան

համար, դա լինում է Ներսէս պատրիարքը: Սրբուհի Գալֆայանը թափանցում է այն հարկաւոր դեռափթիթ հայ որբերի վիճակի մէջ, որոնց ծնողքը Հայաստանից Կ. Պոլիս գաղթելով զանազան տաժան աշխատութիւնների համար, մեռնում են այստեղ և իրանց զաւակներին թողնում են զոհ կեանքի կատարել: ալիքների և ապականութեանց ձեռքին: Սրբուհի Գալֆայանը լսում է, ինչպէս հարկաւոր հայ աղջիկներ անտէր անօգնական մնալով դեռ 6—7 տարեկան հասակի մէջ վաճառվում են ձեռքից ձեռք, տուելից տուն մարդկանց անարտաբեր և անիրաւութեան համար մի ժամանակ անպուր զերի լինելու համար, գերի, որի համար չը կայ ոչ մարդկային կեանք, ոչ օր, ոչ լոյս... Օրիորդ Գալֆայանի մաքառումը և մտառանջութիւնը իր բոլոր կեանքը այս զոհերի փրկութեանը նուիրելու համար, այն, լինում է շատ բուռն, ծնողաց կողմից դրած խնդրանքները, ընկերակիցների օրինակի հրապոյրը, հասարակաց կարծիքի խառնութիւնը—այս ամենը այնպիսի զօրաւորութիւններ են լինում, որոնց վրայից անցնելու և արհամարհելու համար, հարկաւոր է լինում ունենալ մեծ կամք և մեծ հոգի: և այդ ամենը տալիս է անօգնական որբերի Տէրը հայ առաքելութեան: Նա փչում է իր բոլոր աշխարային ասպարէզը ու ձեռնարկում է որբանոցի հաստատման, ունենալով իր հետ Ներսէս պատրիարքի նման առաքելների խրախոյսը և ջատագովութիւնը:

Թէ ինչ գերմարդկային աշխատութիւններով և չարչարանքներով է կարողանում տաւ տաւ հինգ տարի մի ընթացքում հարկաւոր յիսուն փոքրիկ որբ աղջիկներ մեծացնել, կրթել, տնտեսութիւն ու արուեստ սովորացնելով կարգել ամենապատկառելի մարդիկների հետ, մայր ու հայ վարժարանների զատարակցութեւ պատրաստել, այդ մասին այնպիսի սխրագոր-

անուանել նրանց բարբարոս, բռնակալ, վայրենի, զաւան և այլն,—այդ պատիւ չէ բերում մի մարդու, որ ուսումնականների շարքում պիտի համարվէր:

վերջապէս ես հերքում եմ նամակագրի և այն ասածները, որ իբր թէ զարթոյցի հայրը բարբարոս է դէպի իրան մատաղ կիներ որը աղջիկ ծնանելուց պատրաստ է իր նորածին զաւակին խեղդել, ոչ թէ նրա համար որ նա զուրկ է մայրական զգացմունքից, այլ դրա պատճառը տղամարդն է, ասում է պ. բժիշկը, այն տղամարդը, որ մեծացած է պարսիկների մարակի տակ և թէ վայ այն կնոջ, որ աղջիկ-մանուկ ծնեց, ամեն օր, ամեն գիշեր նրա երեսը թուք ու ուր պէտք է զայ և այլն: Այդ կարծիքների համար կարող եմ ասել՝ նախ՝ որ ոչ մի տեղ աղջիկները այնքան հեշտ չեն ամուսնանում, ինչքան Ղարաբաղում և նրանց օգուտը անտեսականութեան մէջ շատ մեծ է, ուրեմն նրանք ամուսնանում չեն իրանց ծնողներին և սրանք պատճառ չունեն չարչարանքի ենթարկել իրանց կանանց, որ նրանք աղջիկներ են ծնում և վերջապէս կիրել միմէ որ և ինչ բանում մեղք ունի, երբ նա աղջիկ զուակ է բերում: Պ. բժիշկը թող մտաբերէ թէ որպիսի սրտառու տեսարան է լինում, երբ որ Ղարաբաղի նորահարս հօր տանից դուրս են բերում ու սկսում են տանել փեսայի տունը, ինչպիսի արտասուք են թափում նրա ծնողները և հարսանեաց տունը դառնում է մեռելատուն: Բայց այդ տեսակ տեսարանների դուք երբէք չէք տեսնի Թիֆլիսում և ուրիշ քաղաքում, և այդ տեսարանները ցոյց են տալիս ծնողաց գորովագիւթութիւնը դէպի իրանց աղջիկ զուակները: Եւ երկրորդ չը գիտեմ պարսիկների մարակի վերաբերութեամբ պ. բժիշկը որ սերունդի համար է խօսում: Թէ ներկայ սերունդի վրա է տեսլիքը, թող նա բացատրէ: Ոչքեր են մեծացել պարսիկների մարակների տակ: Եւ, Բնքը, մեր ընկեր-

ծութիւններ լսեցի պատրիարքից, որ աւելի արժան կը գտնուէ, որ դա գրովի առանձին գրքոյկ մի աղնու մարդու ձեռքով: Ինչպէս մի հայ կընկայ բարեպաշտութեան և քաջահոգութեան վէպ, քան թէ կցկուտը կերպով մի քանի խօսք ասեմ եւս այստեղ: Վասնորոյ կը բաւականաւոր սոսկ մի քանի տպաւորական բաներ հաղորդել ձեզ իմ այս այցելութիւնից, որի ժամանակ բոլորովին իրաւացի զարմացմամբ նկատեց ֆրանսիացի թղթակիցը: «Est-ce qu'il y a aussi des dames missionnaires chez les arméniens et toutes ressemblent-elles à celle-ci?» — «Ի հարկէ սա առաջինը չէ, որ տեսնում էք, ասեցի, եթէ այսպիսի միսիոնարներ չը լինէին հայոց մէջ, միմէ հայ ազգի անունը կը լինէր մինչև հիմայ աշխարհիս երեսին:—J'étais loin de m'attendre à cela, ասեց խեղճ միաւրիս եւրոպացին, էլ չիմանալով թէ ինչ դժուր էր սերտիս մէջ, երբ եղաւ փառաբանում էր հայ ազգի ընդհանուր անձնութիւնը...

Մայրապետը էլ չը գիտէր թէ ինչպէս յայտնէր իր երախտագիտութիւնը, տեսնելով իր բարութեան տան մէջ առաջի անգամ երկու սրտացաւ և համակրող հիւր:—«Եղբայրս, տես թէ ինչ նեղութիւնների մէջ են որդիքս, տես թէ ննջարանը ինչպէս փառ է, որի մէջ թափանցիկ քամի լինելով երկու ամենափոքրիկ որբերս ծանրապէս հիւանդացած են, տես թէ... տես թէ...» Այնչափ սոսկալի բաներ սկսեց նկարագրել և յիշատակել, որ մնացի արւեւն ցամաքած:—«Մայրապետ, այդ ամենը եթէ յայտնվի այսպիսի մի հաղապարտ հիւրի առաջ, շատ աւօթ կը լինի ոչ միայն ձեզ և ինձ, այլ ևս բոլոր հայերի պատէն, վասնորոյ ի սեր Առաւօծոյ, դուք զբաղեցրէք այստեղ հիւրին մինչև որ ես միայնակ կը պատեմ և կը տեսնեմ բոլորը, Հեռս առաջ դեռահաս որբերից երկուսին ու

Գրիգոր Նիկողոսեան